

Наталія Кочан

**МІНОРИТАРНІ РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ
(ПРОТЕСТАНТСЬКІ ТА ЕТНОКОНФЕСІЙНІ
СПІЛЬНОТИ, НОВІТНІ РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ
ТА РУХИ) У КОНТЕКСТІ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ
СПЕЦИФІКИ УКРАЇНСЬКОГО ДОНБАСУ**

Міноритарні релігійні організації впливають на етнополітичну специфіку Донбасу своєю надзвичайною різноманітністю та відмінностями, що становить виклик як етнополітичному менеджменту регіональної влади, зорієнтованому переважно на домінуюче в регіоні православ'я, організаційно пов'язане з Московським патріархатом, так і доволі традиціоналістським настановам громадської думки. У статті аналізуються формування структури та особливості функціонування міноритарних релігійних організацій регіону.

Ключові слова: Донбас, релігійні меншини, протестантизм, етноконфесійні спільноти, новітні релігійні рухи, етнополітичний менеджмент, політика держави в галузі державно-церковних відносин.

Natalia Kochan. The minority religious organizations (protestant, ethnic related, new religious organizations and movements) and their part in ethic and political specificity of Ukrainian Donbas region. The minority religious organizations influence the specificity of Donbas region by their amazing quantity and variety. Their presence challenges the political management of local authorities focused on dominating Orthodoxy (in organizational unity with the Patriarchate of Moscow), as well as rather traditionalistic public opinion. Besides, the article deals with structural and functional aspects of the phenomena.

Key words: Donbas, religious minorities, Protestantism, ethic related religions, new religious movements, ethnic and political management, state politics in state–church relations.

На формування новітньої етнополітичної специфіки українського Донбасу (Донецька та Луганська області) вагомий вплив справляє надзвичайне розмаїття представлених тут релігійних організацій, як традиційних для регіону, так і новопосталих, у тому числі новітніх релігійних спільнот та рухів. Міноритарні релігійні організації та рухи в регіоні можна умовно поділити на 1) протестантські та неопротестантські, 2) релігійні організації представників етнічних спільнот, 3) новітні релігійні організації та рухи (складаються з неоорієнтальних, синкретичних або Нью ейджівських та язичницьких, т. зв. рідновірських, спільнот). Ця стаття не торкається питань ісламу на Донбасі, який також належить до міноритарних спільнот з погляду кількісних параметрів його структур, оскільки ця тема є надто специфічною й багатовимірною й вимагає окремого розгляду [9; 28, с. 291–304; 14, с. 319–338; 12, с. 168 – 170].

Хоча православ'я й домінує в регіоні, протестантська мережа на Донбасі – якщо взяти разом усі протестантські релігійні організації, що є можливим лише умоглядно, але не на практиці, – посідає друге місце за кількісними показниками. Протестантські організації на Донеччині становлять 34,7%, а на Луганщині – 23,8% від усієї релігійної мережі цих двох східних областей.

Громади евангеліків (або, як їх зазвичай називають в Україні, харизматів) становлять на Донеччині понад 12%, а на Луганщині разом із новітніми рухами – 15,4% від загальної кількості релігійних громад [5, с. 1 – 3; 7, с. 1].

Схід України виявився найсприятливішим регіоном для виникнення й розвитку новітніх релігійних спільнот та рухів. У 2002 р. релігійна мережа Сходу містила 21,9% громад новітніх спільнот від загальної кількості релігійних організацій, що склало найвищий показник серед макрорегіонів країни (для порівняння, найнижчим цей показник був на Галичині – 2,2 %). Донецька область являє собою регіон з найнасиченішою сіткою новітніх релігійних організацій евангелічного/харизматичного спрямування: у 2008 р. 10% від загальної кількості такого роду спільнот було розташовано на Донеччині, що становило найвищий показник у країні в цілому. Узяті разом неопротестантські організації на Сході країни за кількістю громад (39,2% станом на 2000 р.) посідають друге місце після найчисельнішої та найвпливовішої в регіоні Української православної церкви (в юрисдикції Московського патріархату) [20, с. 59].

Виникнення та особливості розвитку протестантських, етноконфесійних та новітніх релігійних структур на Донеччині й Луганщині залишаються до великої міри поза увагою дослідників. Історіографія питання обмежується невеликою кількістю статей місцевих дослідників, де розглядаються певні його аспекти [2; 11; 12; 16; 19; 21; 23; 26; 27], тоді як проблематика в цілому потребує комплексного підходу та узагальнюючого, аналітичного осмислення. Адже самий факт вкрай різноманітної та неоднозначної присутності в регіоні міноритарних релігійних організацій, як традиційних протестантських і етноконфесійних, так і новітніх разом із квазірелігійними структурами, продукування ними «альтернативних універсумів» становить виклик і доволі консервативно налаштованій громадській думці, і «традиційним»/«історичним» церквам (насамперед, домінуючій УПЦ), і місцевим структурам влади, коли останнім доводиться балансувати між де-факто протегуванням УПЦ і де-юре вимогою однаково рівного ставлення до усіх релігійних організацій.

Протестантизм. Протестантизм на Донеччині й Луганщині становить неоднорідне й надзвичайно строкате явище. У цьому середовищі, з великим кількісним відривом від інших, переважають спільноти баптистів і п'ятидесятників (які, своєю чергою, є також неоднорідними утвореннями й складаються з низки автономних структур) та адвентистів сьомого дня. Спільноти баптистів і п'ятидесятників пережили існування в краї радянського режиму, а після проголошення Україною незалежності дістали можливість безперешкодного розвитку. Традиційними для регіону є громади Свідків Єгови, що з'явилися тут у повоєнні роки внаслідок радянської політики з переселення вихідців із Західної України до східних промислових районів УРСР. За радянської доби діяльність організацій Свідків Єгови була під заборонаю, члени громад зазнавали переслідувань, а самі громади існували у підпіллі. На зламі 1980–1990 рр. з'являються нові для Донбасу євангелічні (харизматичні) церкви, неохристиянські пізньопротестантські спільноти. Упродовж 1990-х рр. такого роду нові релігійні організації поставали до великої міри внаслідок активної місіонерської діяльності представників іноземних протестантських організацій, насамперед зі США.

Для переважної більшості протестантських спільнот Донбаського регіону, як і в цілому в Україні, залишається притаманним процес перманентної внутрішньої диференціації, виникнення нових спільнот, що виходять зі складу вже існуючих і, таким чином, примножують релігійну мозаїку. Такі процеси обумовлюються, до певної міри, природою протестантизму, що залишає за особою/спільнотою право як на (до)вільну інтерпретацію Біблії, так і на вибір самоустрою. Водночас у такого роду організаційному дробленні чималу роль нерідко відіграє суб'єктивний, особистісний чинник: амбіції членів, внутрішні конфлікти за перерозподіл сфер впливу чи ресурсів. З початком 2000-х рр. процес організаційного дроблення протестантських спільнот у регіоні, як і в країні загалом, дещо уповільнився (так само як і зростання кількості громад), що дозволяє говорити про насичення й стабілізацію їхньої мережі, окреслення обрисів основних гравців на протестантському полі Донбасу.

Новітні ж протестантські спільноти, особливо евангелічні, легко постають і так само легко зникають з релігійного ландшафту. Групування довкола особи лідера чи матеріальна підтримка ззовні, так само як і початковий високий емоційний запал неофітів та захоплююча новизна новітніх рухів – фактори недостатні для укорінення й стабільного функціонування релігійної спільноти. Проте саме такого роду чинники виявляються чи не визначальними для виникнення неохристиянських спільнот й зумовлюють притік до них нових членів (відтік членів не піддається обрахункам, але для такого роду спільнот характерним є високий показник ротації членів).

Отже, на початок 2013 р. різного роду протестантські організації становили на Донеччині 34,7%, а на Луганщині – 23,8% від усієї релігійної мережі цих областей [5, с. 1; 7, с. 1].

Всеукраїнський союз об'єднань евангельських християн-баптистів (ВСО ЄХБ) – найчисельніше протестантське об'єднання в регіоні. У 2009 р. в його середовищі стався розкол, але кількість громад, що відокремилася, виявилася незначною. У Донецькій області до складу ВСО ЄХБ входять 134 релігійні громади. До категорії ЄХБ в Донецькій області належать 15 громад Братства незалежних церков і місій ЄХБ України, 11 – релігійного Об'єднання (асоціації) незалежних церков ЄХБ, 14 незалежних громад ЄХБ. Тут діє Донецький християнський університет у м. Макіївка (91 студент очної та заочної форми навчання) та Східно-українська баптистська теологічна семінарія (570 студентів очної та заочної форми навчання). У Луганській області до складу ВСО ЄХБ входять 77 громад; решта баптистських організацій представлена 12 громадами [5, с. 2; 7, с. 3].

У Донецькій та Луганській областях другу за чисельним складом групу протестантських організацій становлять п'ятидесятницькі церкви – християн віри евангельської. На Донеччині це Союз вільних церков християн евангельської віри України, Громади християн віри евангельської поза союзами, Духовне управління ХВС Українська місіонерська церква, Союз Церкви Божої в Україні, Центру Божої Церкви ХВС в Україні (разом 35 громад).

На Луганщині п'ятидесятницькі спільноти представлені Всеукраїнським союзом церков християн віри євангельської (13 громад), Союзом вільних церков християн віри євангельської (11), Союзом Церкви Божої України (9), Божою Церквою християн віри євангельської України (8), а також іншими п'ятидесятницькими громадами (14) [5, с. 2].

Третє місце в регіоні за кількісними показниками членів посідає Українська Уніонна конференція церкви адвентистів сьомого дня (48 громад в Донецькій області, 39 – в Луганській) [5, с. 2].

Серед євангелічних (харизматичних) церков на Донеччині помітними є громади очолюваної Л. Падуном Української християнської євангельської церкви (Слово життя), (УХЄЦ) (96 громад), де від початку 1990-х рр. активно працювали місіонери зі Швеції. Співпраця шведських місіонерів з місцевим керівництвом була небесконфліктною. У 2012 р. шведські «отці-засновники» УХЄЦ здійснили безуспішну спробу усунути з посади Л. Падуна, внаслідок якої конфлікт лише поглибився, загострилися внутрішні кризові явища. Так, у 2012 – 2013 навчальному році Біблійний інститут «Слово життя» вперше не набрав слухачів, у 2012 р. було знято з реєстрації 1 громаду. Попри все чисельність учасників масових заходів євангеліків все ще залишається високою (6 тис. взяли участь у конференції у вересні 2012 р. в Донецьку) [5, с. 2, 11, 15].

Крім того, в Донецькій області функціонують організації Духовного центру «Нове покоління» християнських церков України (20) та громади, що іменують себе Протестанські церкви України і що у 2006 р. вийшли з підпорядкування центру «Нове покоління» (12). До Об'єднання незалежних харизматичних церков України належать 6 спільнот, Церкви Повного Євангелія – 56 [22].

На Луганщині до євангелічних церков належать громади Церкви Повного Євангелія (27 громад), Української християнської євангельської церкви (23), окремі релігійні громади харизматичного напрямку (19) (серед них 2 – центру «Нове покоління») [7, с. 4].

Легалізація громад Релігійного центру Свідків Єгови в Україні розпочалася в регіоні у 1993 р. й на початок 2013 р. єговісти мали 84 громади в Донецькій області та 28 (7 500 членів) – у Луганській. Організація має жорстку структуру з пильним контролем над життям її членів, чому сприяє щільний графік їхніх обов'язкових зустрічей. Крім щонедільних зібрань з прослухуванням релігійних промов та вивченням матеріалів журналу «Сторожева вежа» члени організації мають відбути упродовж тижня ще два обов'язкові зібрання (де поєднуються програми «Школи теократичного навчання» з місіонерської роботи та «Службова зустріч» з обговорення місцевих питань), а також щонедільне зібрання невеликих груп у 10–15 осіб з вивчення Біблії [19, с. 114]. Свідки Єгови регулярно проводять регіональні конгреси у містах Донецьку, Горлівці, Краматорську, Артемівську, спрямовані на мобілізацію членів [5, с. 2; 7, с. 4].

На Донбасі розгорнули діяльність Церква Христа (на Донеччині 64 громади, Луганщині – 4), Новоапостольська церква (по 1 в кожній області), Церква Ісуса Христа святих останніх днів або мормони (на Донеччині – 6, Луганщині – 1). На Донеччині діють громади Реорганізованої Церкви Ісуса Христа святих останніх днів (мормонів) та Християнська пресвітеріанська незалежна реформаторська церква (1), а також обласний корпус Армії спасіння [5, с. 2; 7, с. 4].

До розмаїття релігійного життя в регіоні додають поодинокі громади Української лютеранської церкви (не входить до складу Всесвітньої лютеранської федерації, а акцентує свою «українськість»), а також назарян, англікан, методистів, членів Християнської екуменічної церкви, Церкви Господа Ісуса Христа, Церкви Нового Єрусалиму, Церкви останнього Завіту, Соборної Ассирійської Церкви Сходу, Повного Євангелія, Слова Життя, Посольства Божого, Церкви «Еммануїл» тощо.

Упродовж 1990-х рр. на Донеччині й Луганщині чи не найактивніше у країні розгортали місіонерську діяльність представники зарубіжних протестантських організацій. Згідно з офіційною обласною статистикою чисельність зарубіжних місіонерів на Донеччині у цих роках

коливалася у межах 610–680 осіб на рік, які приїжджали із 30–40 країн світу. Тут ідеться лише про тих, хто прибував за офіційним дозволом обласного управління у справах релігій. Однак паралельно із цим зарубіжні місіонери мали змогу приїжджати й працювати в регіоні за дозволом Державного комітету України у справах релігій, а також – взагалі без отримання будь-якого дозволу. Те саме спостерігається до сьогодні, а тому загальна кількість зарубіжних місіонерів не піддається обрахуванню й має бути вищою, ніж обласні статистичні дані. Кількісні показники приїжджих релігійних діячів почали знижуватися від 2000 р., коли їхня чисельність на Донеччині становила 591 особу з 23 країн світу. У 2011 р. на Донеччині показники, відповідно, мали такий вигляд: 173 особи (з них 104 особи зі США) з 24 країн, у 2012 р. – 129 осіб (з них 54 особи зі США) із 23 країн. Переважна більшість запрошених релігійних діячів упродовж останніх двадцяти років прибували саме до (нео-)протестантських спільнот області: у 1994 р. чисельність протестантських місіонерів становила 97,8% від загальної кількості офіційно запрошених з-за кордону релігійних діячів, у 2010 р. – 81,8% [6, с. 14 – 15; 5, с. 14].

Початково серед приїжджих до Донецької області місіонерів кількісно переважали члени Церкви Христа зі США. Однак від 2010-х рр. тенденція змінилася. Скоротилася кількість приїжджих місіонерів в цілому й найбільше стало приїжджати з церкви американських мормонів (Святих останніх днів): у 2010 р. – 67 осіб, 2011 р. – 77, 2012 р. – 72 особи [5, с. 14].

На відміну від Донеччини, на Луганщині кількість зарубіжних місіонерів завжди була в рази меншою. У 2010 р. область відвідало лише 16 іноземців, що становило на 13 осіб менше, ніж у 2009 р., у 2011 р. – 16, у 2012 – 15 (з них 14 осіб зі США). Більшість зарубіжних місіонерів у 2012 р. приїхали, так само як і на Донеччині, до громад мормонів (11 осіб; в Луганську громада мормонів офіційно діє з листопада 1998 р.) [5, с. 13], що свідчить зовсім не про чисельне зростання громад

українських мормонів (їхня кількість настільки мізерна, що не потрапляє навіть до щорічних звітів відповідних обласних управлінь), а про сплановану стосовно України діяльність американського проводу мормонів.

Процес виникнення, прищеплення та поступового занепаду на місцевому ґрунті заснованих іноземними місіонерами спільнот ілюструють незалежні спільноти американської за постійною пропискою Церкви Христа (ЦХ) та їхній духовний центр «Благовіст». У США ця церква має понад 200-літню історію, імідж респектабельної консервативної спільноти і є поширеною у т. зв. «Біблійному поясі» Півдня країни.

Реєстрація перших громад Церкви Христа на Донеччині розпочалася у 1990 р., а у 2003 р. Донеччина вже перетворилася на регіон найбільшої концентрації громад цієї церкви в Україні: із 105 громад, що діяли на той час в країні, в Донецькій області діяло 59, плюс 2 духовні центри, 2 Біблійні інститути і одна місія; 50% організаційних структур ЦХ на Донеччині було розташовано безпосередньо у самому Донецьку. Тобто на початок 2000-х років у Донецькій області майже кожна 20-та, а в обласному центрі майже кожна 7-ма громада була громадою Церкви Христа [11, с. 76].

Від початку саме до Церкви Христа в Донецькій області приїжджала найбільша кількість зарубіжних місіонерів. У 1994 р. за запрошеннями місцевих громад (тобто без врахування дозволів, виданих у Держкомрелігій) – яких на той час було лише 3 – до області приїхало 258 місіонерів або 40% від загальної кількості усіх зарубіжних проповідників, що приїхали того року до Донеччини. Влітку того ж 1994 року до області для проведення евангелізаційної кампанії прибуло близько 250 осіб, з яких лише кілька були професійними місіонерами (тобто пасторами або мали богословську освіту), а більшість становили пересічні члени громад ЦХ у США, які вперше і востаннє прибули «євангелізувати» «безбожні» терени недавньої «імперії зла» [11, с. 76]. Того ж року дві анало-

гічні євангелізаційні кампанії було проведено американськими «місіонерами» в Луганській області [23, с. 65].

Внаслідок активної діяльності американських місіонерів з Церкви Христа поставали й зростали громади їхніх українських новонавернених прибічників. У 1995 р. до Донеччини прибули 279 місіонерів Церкви Христа або 44,4% від загальної кількості запрошених (кількість громад за рік зростає з 3 до 9), у 1996 р. – 261 місіонер (42,3%), 1997 р. – 260 місіонерів (38,2%); 1998 р. – 214 місіонерів (35,2%; громад 32); 1999 р. – 214 місіонерів (29%; громад 43), 2000 р. – 187 місіонерів (31%; громад 49), 2001 р. – 211 місіонерів (39,7%; громад 53); 2002 р. – 154 місіонерів (31,8%; громад 57) [23, с. 65].

Церквою Христа було засновано в регіоні 2 Біблійні інститути (Український Біблійний інститут «Беар Велі» при Християнському центрі незалежних Церков Христових в Україні у 2011 р. та Біблійний інститут «Благовіст» при духовному центрі співробітництва незалежних громад Церкви Христа в Україні у 2000 р.), благодійні організації «Євангеліє для України» та «Надія Єремії». Центр «Благовіст» започаткував амбітну освітню та просвітницьку діяльність, благодійне розповсюдження Біблії та іншої християнської літератури (у 2003 р. в Донецькій області поширено 150 тис. примірників духовної літератури, згідно з даними одного з американських засновників Центру Д. Деффенбау [4, с. 81]). За рахунок гуманітарної допомоги з-за кордону «Благовіст» розгорнув соціальне благодійництво, а підготовлені ним українські місіонери розпочали працювати не лише в регіоні (Донецьк, Артемівськ, Костянтинівка, Часов-Яр, Соледар, Авдіївка, Макіївка), але й в інших містах України (Львів, Харків, Феодосія, Сімферополь, Севастополь тощо) [11, с. 77 – 78].

Пік зростання громад «Церкви Христа» на Донеччині прийшовся на 2003 р., коли в області було зареєстровано 59 громад [6, с. 12]. В Луганській області на той час діяли громади в Луганську, Антрациті, Красному Лучі та Северодонецьку. Після короткого періоду стабілізації активність американських місіонерів та новопосталих українських

громад пішла на спад. У 2011 р. вже не було зареєстровано жодної Церкви Христа в регіоні, а наступного року припинив діяльність заснований і певний час спонсорований американською ЦХ центр «Благовіст».

Місіонерська діяльність з-за кордону на Донбасі, як і в цілому в Україні, проводилася двоюко. З одного боку, вона йшла по лінії окремих церков і релігійних організацій (переважно з Європи) і мала більш-менш впорядкований характер, оскільки її цілі, форми й методи діяльності визначалися керівництвом церков. Водночас, із місіями на Донбас приїжджали представники окремих незалежних від центрального керівництва спільнот (переважно зі США). Останні ігнорували місцевий контекст, надихалися власним розумінням «покликання до навернення і спасіння» «жертв атеїстичного режиму». Непоодинокими були випадки, коли зарубіжні місіонери діяли автономно, ігноруючи місцеві протестантські структури, що призводило до напруги і відчуження всередині протестантського середовища як такого, поділу на «місцевих»/«своїх» та «заїжджих»/«чужих».

Розгортання зарубіжного місіонерства в Україні з початком 1990-х рр. відбувалося багато в чому подібно до ситуації в Росії та інших пострадянських новопосталих незалежних державах. На думку проректора Московської семінарії Євангельських християн-баптистів О. Митрофанова, ігнорування зарубіжними місіонерами місцевих протестантських структур спричинилося до великої кількості помилок у їхній діяльності: «На особливості поведінки багатьох місіонерів сильно вплинули політичні настрої, що панували у той час. Захід бачив себе в особі переможця «імперії зла» – Радянського Союзу. Стереотипи ставлення до радянської країни, як «країни ведмедів» і дикого населення, нам також відомі. До того ж треба враховувати надмірну самопевненість, особливо притаманну США» [15, с. 280].

Американський пастор Михаїл Моргуліс у часописі *Christianity Today* відверто і жорстко критикує помилки зарубіжних місіонерів, що їх було зроблено через небажання пізнати й враховувати у своїй діяльності особли-

вості культури пострадянських країн, яким вони збиралися допомогти. Культура розуміється Моргулісом у широкому сенсі: «Наші проповідники витрачали мільйони доларів на аренди стадіонів, рекламу, видання рекламно-релігійної літератури про себе, замість того, щоб на ці гроші будувати лікарні та рятувати дітей, що вмирали. Відірвавшись від реального життя, своєю впертістю вони вбили у багатьох бажання шукати Великого Бога [...]. Вони кричали, що проповідують тільки Христа, а проповідували свої церкви, свої громади, свої напрацювання. Вони хотіли діяти самостійно, але дуже часто працювали з колишніми партійними функціонерами та шахраями, які обманюють їх до сьогодні» [15, с. 280 – 281].

Тенденції такого роду спостерігалися й в Україні. На додаток, тут зарубіжні місіонери потрапили у ситуацію правового нігілізму, що наростав та поглиблювався. Заручником такого стану речей не могли не стати й державно-церковні відносини, коли певна частина державних чиновників – та інших, дотичних до цієї сфери структур й осіб – і в центрі, і на місцях активно користалася з паралічу правової системи для досягнення особистих меркантильних цілей.

Зокрема, американських місіонерів із Церкви Христа вразив на Донбасі «вищий» рівень «релігійної свободи» в Україні, порівняно, зі Сполученими Штатами. На конференції, що проводилися Державним комітетом України у справах релігій спільно з Відділенням релігієзнавства Інституту філософії НАН України, один із лідерів цієї церкви Д. Деффенбау зазначав, що «у Сполучених Штатах здійснюється дуже багато зусиль для відокремлення церкви від держави. На жаль, одним із засобів відокремлення є таке ставлення держави до релігії, начебто її взагалі не існує. До віри американського народу [sic! вжито форму однини так, ніби й віра, і американський народ є гомогенними одиницями. – *Н.К.*] ставляться як до якогось незвичного культурного феномену, а не як до головної базової істини та реалії американського народу та американської культури. Тому, з американської точки зору, брати участь релігійній організації в роботі заходу, до якого причетна і державна установа, дуже незвично» [4, с. 79]. Очевидно,

що в українських реаліях конституційний принцип відокремлення держави і церкви трактується інакше, ніж у США, а особливості його інтерпретації та застосування в центрі (за допомогою евфемізму «церква відокремлена від держави, але не від суспільства», що його кожна політична сила, яка приходить до влади, трактує на власний розсуд й на користь «своїх» церков-фаворитів) дають карт-бланш чиновникам на місцях для довільного й вибіркового застосування чинного законодавства.

У центрі ставлення Державного комітету України у справах релігій до створених місіонерами нових протестантських церков було опортуністичним. У відомчому Довіднику релігійних організацій України (2001 р.) вчення згадуваної Церкви Христа характеризувалося як ізоляціоністське, практика – як прозелітична, структура – авторитарна, замкнена на авторитет керівника. Серед притаманних цій церкві методів діяльності називалися технології впливу на психіку особистості, що призводять «до кардинальних змін у житті новонавернених, що викликає стурбованість громадськості, формує негативну думку про неї» [24, с. 81]. Однак у 2004 р. той самий державний орган запрошує американських керівників Церкви Христа до участі у міжнародній науково-практичній конференції з наданням їм слова та апологетичними виступами на адресу ЦХ з боку українських учасників конференції [1, с. 79 – 82, 74 – 79].

На тлі економічної деградації колись потужного промислового регіону, а відтак занепаду соціально і культурно важливих сфер життєдіяльності населення, помітною на Донбасі виявилася соціально орієнтована, благодійна діяльність протестантських церков, як традиційних, так і новопосталих. У середині 1990-х рр. 60–70% усієї гуманітарної допомоги, що надходила до Донецької області, надавали релігійні організації (серед промислових підприємств соціальною сферою опікувалися одиниці – зокрема, «Стирол», комбінат ім. Ілліча) [13]. Із загальної кількості гуманітарної допомоги, що надходила релігійними каналами, до сьогодні найбільше надходить від протестантських організацій.

Від початку гуманітарна допомога з боку релігійних організацій складалася з уживаного одягу, лікарських препаратів, медичного обладнання, релігійної літератури, а також продуктів харчування. Згодом почали зростати обсяги гуманітарної допомоги, що купувалася на місцях за кошти іноземних релігійних організацій. Серед основних отримувачів, а відтак і розповсюджувачів, гуманітарної допомоги з-за кордону – традиційні місцеві протестантські організації євангельських християн-баптистів, християн віри євангельської, а також церкви Повного Євангелія, громади Церкви Христа та Святих останніх днів (мормонів). Донецький і Луганський відділи у справах релігій зазначають факт поступового скорочення кількості гуманітарних вантажів з-за кордону, що надходять на адресу релігійних організацій. Приблизна вага гуманітарних вантажів у 2011 р. у Донецькій області становила 200–220 тонн, Луганській – 10 тонн [6, с. 17; 8, с. 16].

Представники місцевої влади констатують, що «в останні роки значно зменшився вплив закордонних релігійних центрів на ситуацію в Донецькій області» [6, с. 16]. Хоча динаміка екстенсивного розвитку в регіоні заснованих зарубіжними місіонерами нових протестантських організацій на сьогодні практично вичерпала свій ресурс, наслідком інтенсивної місіонерської діяльності у попередніх роках стало перетворення Донбасу на регіон найбільшої концентрації нових для України релігійних організацій, як протестантських, так і багатьох інших.

З етнополітичної точки зору протестантські організації як такі характеризуються іррелевантним ставленням до питань етнічності та її есенціалістських маркерів, горизонтальний вимір їхньої діяльності зорієнтований великою мірою на локальну соціальну практику – «тут і тепер», а вертикальний – через вивчення Біблії та дотримання її настанов визначається трансцендентним, що маркує ідентичність особи чинниками віросповідними, поза- або трансетнічними. Це робить протестантів чутливими, насамперед, до питань свободи віросповідання і основних прав особи.

Релігійні організації міноритарних етнічних спільнот. До числа релігійних організацій представників міноритарних для регіону етнічних спільнот належать – крім мусульманських, – громади Римо-католицької церкви, Німецької євангелічно-лютеранської церкви у складі Всесвітньої лютеранської федерації (1 громада в Луганській обл.), Новоапостольської церкви (українців німецького походження), Вірменських апостольської (Донецька обл.) та григоріанської церков (1 спільнота вірмено-католиків у Луганській обл.) [27, с. 235 – 239], православні громади етнічних грузинів (по 1 в Донецькій та Луганській областях), іудейські громади різних напрямів, а також іудео-християни. Віруючі етнічні росіяни, білоруси, молдавани, болгары та греки входять до складу Української православної церкви (в юрисдикції Московського патріархату).

Українські *православні за віросповіданням грузини* розвивають незалежне релігійне життя за підтримки Української православної церкви. Стараннями представників грузинської спільноти в регіоні – за підтримки посольства Грузії в Україні та консульства Грузії у Донецьку – у травні 2011 р. відбулося освячення храму преподобного Шіо Мгвімського в одному з нижніх приділів Свято-Воніфатієвського храму (УПЦ) Донецька [25, с. 10]. 1 громада грузинів-православних діє в Луганській області.

Станом на 1.01.2012 р. *Римо-католицька церква* була представлена в Донецькій області 14 громадами (Донецьк з костелом св. Йосифа, що використовується також для проведення органних концертів, Макіївка, Маріуполь, Горлівка, Артемівськ, Краматорськ, Красноармійськ, Торез, Єнакієве) [5, с. 10]. Двома із трьох донецьких громад з 1992 р. опікуються польські священики-єзуїти (ТІ) зі спеціалізованого Товариства Ісуса для поляків за кордоном, їм допомагають монахині з конгрегації Сестер-урсулінок Ісуса Вмираючого [30].

У Луганській області РКЦ має 1 парафію (створена 1992 р.), до якої афілійовані громади у Стаханові (регулярні богослужіння у тимчасовій каплиці проводяться від березня 2003 р., дієцезіальним священикам допомагають монахині

конгрегації Божого Серця Ісуса) та Красному Лучі (каплицю розташовано у приватному будинку).

Від часу відновлення у 1991 р. діяльності РКЦ в Україні з-поміж місцевих членів громади було висвячено трьох священників, а кілька місцевих дівчат-парафіянок стали членами жіночих монаших конгрегацій [10, с. 4 – 5]. Загалом це свідчить про певний внутрішній потенціал до зростання місцевої церкви, особливо, якщо брати до уваги критично низький рівень покликань до священства в сучасній РКЦ (насамперед, в Європі та США) й досить коротку новітню історію її діяльності у краї та мізерну чисельність римо-католиків на Донбасі.

На початковому етапі переважну кількість членів РКЦ в регіоні становили етнічні поляки. Однак місцеву РКЦ не оминули загальні тенденції розвитку польської етнічної спільноти в сучасній Україні – Римо-католицька церква стає дедалі менш полонізованою, як за рахунок чи не найінтенсивніших серед етнічних спільнот України асиміляційних процесів у середовищі поляків, так і входження до її складу нових членів – представників інших етнічних груп (українців, росіян тощо) внаслідок їхнього особистого вибору. Водночас, членами римо-католицьких громад на Донбасі є чимало студентів з Польщі (у Луганську із 300 членів громад – 150 іноземних студентів-поляків [7, с. 10]), що підживлює польську етнокультурну ідентичність місцевої римо-католицької спільноти.

Польськість церкви живиться історичною пам'яттю та координацією дій з польськими національно-культурними осередками краю з комеморації певних історичних подій, важливих для української Полонії. Зокрема, від 1992 р. луганською римо-католицькою парафією та обласним Союзом поляків «Полонез» за підтримки обласної держадміністрації на початку грудня кожного року відправляються поминальні богослужіння за польських військовополонених, яких після поділу Польщі у 1939 р. між Німеччиною та СРСР було інтерновано у жовтні місяці до табору у м. Старобельськ Ворошиловградської (нині – Луганської) області (близько 3,9 тис. офіцерів польської армії, в тому числі 8 генералів). У травні 1940 р. інтернованих офіцерів було

етаповано до Харкова, де було розстріляно й поховано поблизу селища П'ятихатки. У Старобельську розміщені поховання 48 польських офіцерів, які померли від хвороб або загинули під час спороби втекти з табору й імена яких невідомі. Щороку на цвинтарі представниками української Полонії організовуються панахиди за загиблими, покладаються квіти до встановленої у 2004 р. меморіальної дошки при жіночому монастирі, на території якого було розташовано табір польських військовополонених. У заходах беруть участь представники дипломатичного корпусу Республіки Польща в Україні.

Донецькими римо-католиками започатковано традицію проведення шестиденної хресної ходи з Донецька до Маріуполя (відстань 155–160 км) до місцевої святині – копії образу Ченстоховської Божої Матері. У серпня 2012 р. відбулася пошта така проща.

Структури РКЦ на Донбасі входять до складу Харківсько-Запорізької дієцезії (єпископ-ординарій Мар'ян Бучек, єпископ-помічник Ян Соблю, обидва громадяни Польщі), створеної у травні 2002 р. за рахунок виділення частини церковних структур зі складу Житомирської та Кам'янець-Подільської дієцезій (створених у січні 1991 р.).

Українська греко-католицька церква представлена в регіоні громадами, члени яких у переважній своїй більшості є вихідцями з Галичини, що плекають свою галицько-українську етнокультурну й політико-ідеологічну ідентичність. Невелика кількість греко-католиків у регіоні й їхня виразна етноконфесійна специфіка дозволяють кваліфікувати УГКЦ в регіоні як міноритарну релігійну етноконфесійну спільноту.

Перші громади Української греко-католицької церкви постали в регіоні наприкінці 1989 р. разом із легалізацією в СРСР у грудні того самого року УГКЦ. Станом на 1.01.2013 р. в Донецькій області мережа УГКЦ нараховувала 33 громади (з них 4 в Донецьку), 2 монастирі – василіянський у с. Званівка Артемівського р-ну та сестер-служебниць у Донецьку [5, с. 9 – 10]. На Луганщині діяло з реєстрацією 4 парафії, чисельність яких становила близько 300 осіб. Для відправи богослужінь громади Луганська мають 2 пристосовані під молитовні приміщення і 1 храм Царя

Христа (Луганськ), побудований на благодійні кошти підприємств різних форм власності регіону. Будівництво храмів УГКЦ здійснюється на Сході України переважно за фінансової підтримки міжнародних католицьких благодійних організацій та не так давно запроваджених збірок благодійних внесків серед греко-католицького населення Галичини [Про збір коштів на будівництво храму в м. Дмитрів Красноармійського р-ну Донецької обл. див.: 17. – 2001. – № 5 (26 січня). – С. 2]. У 2012 р. у процесі побудови в Донецькій області було 7 храмів УГКЦ (2 у Донецьку, а також у Дмитрові, Краматорську, Зугресі, с. Березове Мар'їнського р-ну, с. Староварварівка Олександрівського р-ну) [5, с. 4].

Як зазначалося, основу греко-католицьких громад на Донбасі становлять вихідці з Галичини, що опинилися в краї або внаслідок політики радянської влади з примусового переселення населення із трьох західноукраїнських областей до індустріального Сходу України по закінченні Другої світової війни, або вимушеної трудової міграції населення з економічно малорозвиненої, аграрної Галичини у пошуках гарантованого заробітку на промислових підприємствах регіону, що інтенсивно відбудовувався після воєнної розрухи.

Структури УГКЦ на Донбасі входять до складу створеного 2001 р. Донецько-Харківського екзархату (правлячий єпископ Степан Меншок), що, крім Донецької та Луганської областей, об'єднує Сумську, Полтавську, Запорізьку і Дніпропетровську області. За церковними даними чисельність греко-католиків у межах екзархату – тобто 9 східних областей – становить досить скромну цифру у 14 тис. осіб [31]. Адміністративний центр екзархату з кафедральним храмом Покрови Пресвятої Богородиці (освячено у серпні 2003 р.) розташовано у Донецьку [18, с. 7 – 8].

На початку 1990-х рр. в українському греко-католицькому середовищі Луганщини було здійснено прикметний з погляду коригування старих/формування нових маркерів самоідентифікації віруючих, відповідно до локального контексту, вчинок: у 1992 р. до юрисдикції УГКЦ перейшов священик УПЦ (в юрисдикції Москов-

ського патріархату) і здійснив спробу запровадити у громаді – яку він позиціонував як «руську католицьку», аби уникнути притаманних українському греко-католицькому середовищу негативних конотацій з «російськістю» – відправу богослужінь російською/церковнослов'янською мовою. Колишній православний священник не знайшов у цьому підтримки з боку керівництва УГКЦ, яке саме тоді зусиллями діаспорного духовенства інтенсивно переводило греко-католицькі громади в Галичині з узвичаєної церковнослов'янської мови богослужінь на українську. Експериментальна луганська громада, зазнавши ряд організаційних змін у безуспішних спробах адаптувати українську греко-католицьку ідентичність до місцевого контексту, змушена була припинити існування [23, с. 59 – 60]. Натомість згодом – коли церковнослов'янську мову було суцільно витіснено з ужитку УГКЦ в Україні як мову «російську» – у керівництві УГКЦ змінилися погляди на сутність «місії УГКЦ на Сході», з'явилося реалістичніше бачення місцевих умов і речники УГКЦ почали обережно висловлюватися за можливість використання у богослужіннях на Сході України відмінних від української мов, у тому числі російської.

В умовах фаворитизування місцевою владою чисельно домінуючої в регіоні УПЦ, становище греко-католицьких громад не може не залежати від політико-релігійних преференцій влади як у центрі, так і на місцях. Зокрема, із приходом до влади президента В. Ющенка, який надавав підтримку «національним церквам», донецька греко-католицька парафія св. апостола Андрія отримала в користування Козацький храм Різдва Христового на території донецького Державного університету інформатики і штучного інтелекту. Проте у вересні 2011 р., після обрання Президентом України В. Януковича, який позиціонував себе прибічником і меценатом УПЦ, греко-католицьку громаду було позбавлено права на користування храмом; громадська думка переконана, що влада має намір передати храм УПЦ [17. – 2001. – № 22 (13 жовтня). – С. 4].

Життя греко-католицьких громад регіону тісно пов'язане з національно-культурним життям переселенців з

Галичини. Зокрема, за ініціативи луганських греко-католиків від 2005 р. в області проводяться щорічні фольклорні фестивалі «Стежками Лемківщини», в яких беруть участь етнічні лемки з Донецька, Харкова й Луганська, делегації із Західної України, Польщі, США. У с. Переможне у 2008 р. було встановлено пам'ятний знак загиблим під час депортацій та на поселеннях лемкам, який було освячено духовенством українських «національних церков» у регіоні – УГКЦ та УПЦ–КП.

Іудаїзм. На Донбасі традиційно – на захід від річки Кальміус, уздовж якої в Російській імперії проходила розмежувальна лінія осідлості євреїв, – проживали громади іудеїв двох віросповідних напрямів – ортодоксального й хасидського. Сьогодні до цих традиційних напрямів додалося кілька громад месіанських іудеїв у Донецькій області (4), а також по 1 громаді іудео-християн та прогресивного іудаїзму в Луганській області. Активність іудейських громад, що входять до складу Регіонального Духовного об'єднання іудейських громад Донбасу (очолює головний рабин Донбасу Пінхас Вишецький) знизилася порівняно з 1990-ми – поч. 2000-х рр., коли їхні зусилля було спрямовано на інфраструктурний розвиток. Внаслідок тих зусиль на Донеччині постала духовна семінарія – ешива «Томхей Тмімім», єврейський обцинний/громадський центр (відкритий 2006 р.). Іудейські громади в Луганській області (першу зареєстровано у 1993 р.) входять до складу консервативного об'єднання хасидів Хабад Любавич. І на Донеччині, і на Луганщині іудейські осередки здебільшого інтегровано в єврейські національно-культурні товариства, оскільки іудаїзм у середовищі євреїв України великою мірою отожднюється з єврейською культурою та способом життя. Розвитку останніх й приділяється основна увага як релігійних, так і світських організацій євреїв.

З початком «відроджувальних» процесів в іудейських громадах та єврейських національно-культурних товариствах постало питання необхідності «відродження» рідної мови у суцільно русифікованій єврейській спільноті регіону. Таких мов на той час у єврейській громаді було дві – місцева їдиш і мова держави Ізраїль іврит. Спочатку у статуті Донецького

обласного Єврейського культурно-просвітницького центру «Алеф» (ОЄКПЦ) було обрано компромісний варіант вивчення обох мов, але з плином часу пріоритет було віддано вивченню й розвитку як рідної мови івритові, в т.ч. в єшиві «Томхей Тмімім» [26, с. 86 – 87].

Присутність у регіоні іудейських громад позначилася на перепрофілюванні деяких місцевих підприємств харчової промисловості на випуск нової кошерної продукції, тобто дозволеної до споживання правочинним іудеям. Донецька область, разом із Дніпропетровською, стала одним із лідерів у країні з виробництва кошерних продуктів харчування, чимало з яких можна купити у звичайних супермаркетах не тільки регіону, але й будь-де в Україні. Це усі вироби Донецької макаронної фабрики, олія «Олейна», уся лінія пива «Сармат», кондитерські вироби «Конті».

Етнічна строкатість Донбасу не корелюється лінійно із досить скромно представленими в регіоні релігійними організаціями міноритарних етнічних спільнот. Рівень релігійності представників цих спільнот – якщо за показник брати створені представниками етнічних меншин релігійні організації – в цілому узгоджується із тим загальним станом речей у регіоні, що засвідчує один з найнижчих в Україні рівнів релігійності населення, зокрема, майже вдвічі нижчим, ніж на Заході країни [32, с. 47]. Низький рівень релігійності населення регіону пояснює здебільшого присутність виразного етнокультурного компонента в житті релігійних громад етнічних меншин, який в деяких випадках може домінувати (зокрема, такого роду тенденції мають місце в деяких іудейських спільнотах, греко-католицьких громадах). Релігійні організації представників деяких міноритарних етнічних спільнот функціонують переважно у «капсульному режимі», не маючи реального потенціалу до зростання через присутність етнокультурної складової у їхніх самоідентифікаціях, тяжіючи до трактування релігії як іманентної складової етнокультури.

Новітні релігійні організації та рухи. Новітні релігійні організації та рухи на Донбасі творять вкрай розмаїте й неоднорідне тло. Вони представлені 1) неоорієнтальними релігійними спільнотами, 2) синкретичними релігійними

рухами (місцевого походження та модифікаціями транснаціонального руху Нью ейдж), а також 3) громадами українських неоязичників, т. зв. рідновірів, що усі разом є нечисленними й перебувають на маргінесі релігійного і суспільного життя регіону.

Визначення кількісного складу і специфікація новітніх релігійних організацій та рухів не видаються можливими, оскільки офіційна щорічна статистика відповідних державних управлінських структур їх «не бачить». Українське законодавство передбачає можливість діяльності релігійних організацій без легалізації їхнього статусу як юридичної особи, чим користується чимало новопосталих громад чи рухів, які навіть самі навряд чи уповні усвідомлюють власну (квазі) релігійну сутність. Інші квазірелігійні організації – зокрема, такі, як сайєнтологи або хаббардисти – отримують подеколи реєстрацію як громадські організації, усвідомлюючи, що у набутті статусу релігійної організації їм буде відмовлено через доволі негативну репутацію, якою вони користуються у світі. Ще інші – у своїй спонтанності та мінливості існують виключно на ентузіазмі та релігійному натхненні їхніх лідерів та членів і розчиняються разом із закономірним зменшенням релігійного запалу й зачарування особою лідера.

До неоорієнтальних організацій у регіоні належать: Всесвітня чиста релігія (або Сахаджа йога, м. Луганськ), буддисти (різних традицій – школа Карма Каг'ю Діамантового шляху тибетського буддизму, японський орден Махасанга Ніпподзан Мьоходзі (Луганськ), течія Буддха Хрідая або корейський Сон, традиція Ваджраяна, Дхарма Лінг, громади дзогчен; усіх разом 6 громад), Товариство свідомості Крішні (по 1 громаді в Луганську й Алчевську), громади індуїстського тантризму (Панчама Веда). Як видно із переліку організацій, префікс «нео» означає тут нові саме для цього регіону орієнтальні релігійні течії, а не час їхнього виникнення і тривалість існування.

Об'єднання буддистів школи Каг'ю існує в Луганську з 1994 р., статус релігійної організації отримало 1997 р. У 1995 р. громаду відвідав духовний керівник Релігійного центру українського об'єднання буддистів школи Каг'ю

лама Оле Нідал. У 2000 р. громада Луганська розпочала будівництво буддійського центру, 2011 р. – підготовчі роботи до спорудження першої в Україні Ступи Просвітлення, або Ступи перемоги над усіма перешкодами. Згідно з проектом будівля перебуватиме поруч із буддійським центром і майбутнім музеєм східного мистецтва в оточенні парку в центрі міста. За переконанням місцевих організаторів проекту, спорудження Ступи принесе Луганську репутацію «відкритого і толерантного до усіх культур і релігій міста» [29]. Джерела не дають змоги оцінити масштаб та міру реалістичності таких планів.

Крім буддистів, у 1990-х рр. на Луганщині постали неорієнтальні громади Трансцедентальної медитації, вчення Шрі Чинмоя, Руху Сант Мат, Сурат Шабд йога, згодом виникли громади забороненої у Китаї течії Фалуньгун.

На Луганщині синкретичні релігійні рухи представлені, зокрема, громадою Зоресвітне християнство – вільна релігія Таолан (з 1992 р., 1 громада). Місцевий археолог, викладач Луганського педагогічного університету М. Тарасенко між селами Паліївка і Кам'янка Лутугинського р-ну самотужки будує Храм усіх релігій. З 1999 р. в області діють громади течії Віри Багаї (2). У 1993 р. в області безуспішно подавало документи на реєстрацію Біле Братство. З Луганщини походить Порфірій Іванов (помер 1983 р.), вчення якого переросло у культ Вчителя та поділило послідовників на дві течії (івановців та порфіріївців) з центрами в с. Верхньому Кондрючому (місце поховання П. Іванова) та селі Оріхівці (місце народження П. Іванова) Лутугинського р-ну, що стали місцями релігійних паломництв послідовників цього вчення.

В області представлені також такі (квазі)релігійні групи, як групи Реріхів, Ошо Раджнеша, Рона Хаббарда (Церква сайєнтології). Такого роду спільнотам притаманні певні риси Нью ейдж – медитативні практики, містицизм, цілительство, абсолютизація здорового способу життя, альтернативної медицини, паранормальних явищ, вдосконалення особистих якостей і формування «лідерських навичок» членів тощо.

Окрему групу нових релігійних течій становлять спільноти українських язичників-рідновірів: Рідна українська національна віра (від 1999 р. 1 громада у Стаханові) та давньослов'янська релігійна громада (1 громада Вірних правих у Луганську), яким притаманні органічні, есенціалістські інтерпретації етнічності, ідеалізація folk-культури та язичницький пантеїзм з рішучим відкиненням християнства як «не нашої»/іудейської релігії.

Про деякі з вищенаведених спільнот у щорічних звітах місцевих органів виконавчої влади зазначається, що вони «у звітному періоді не виявили ознак ведення організаційної діяльності» [8, с. 10].

Загалом же новітні релігійні організації та рухи разом узяті не стільки впливають на місцеве релігійне життя, скільки збуджують громадську думку. Зокрема, проведені серед жителів Луганська місцевими дослідниками соціологічні опитування показали, що населення міста досить негативно ставиться до поширення в регіоні новітніх релігійних організацій, як пізньопротестанських напрямів, так і східних, синкретичних та язичницьких: 49% опитаних негативно поставилися до нових релігійних рухів, 16% – радше негативно, ніж позитивно [23, с. 65 – 66]. У цьому громадська думка збігається з позицією традиційних християнських церков Донбасу, а домінуюча в регіоні УПЦ час від часу звертається до місцевих органів влади з вимогами заборонити діяльність такого роду релігійних організацій («деструктивних сект»).

Громадська думка регіону, хоча й характеризується негативним ставленням до нових релігійних організацій та рухів, однак назагал виявляється толерантнішою до «іншого», порівняно з рештою регіонів країни. Про це свідчать дані здійснюваного Інститутом соціології НАН України щорічного моніторингу рівня міжетнічної толерантності населення України (за шкалою Богардуса), що характеризує ступінь ізоляціоністських настроїв у суспільстві на етнічному ґрунті. Є. Головаха та Н. Паніна зазначають, що ізоляціоністські настанови найбільш поширені серед населення західних регіонів України – 60%, у Центрі до них

схильні 50% населення, на Півдні – 43 %, на Сході – 39 % (станом на 2006 р.) [3, с. 63 – 64]. Відкритість регіону до «іншого» пояснюється соціокультурним контекстом: національне інтерпретується тут переважно в категоріях культури, а індустріальний характер занепакої економіки залишає досить скромне місце для релігії, активізуючи натомість значимість соціальних, професійних, статусних ознак.

Представникам органів виконавчої влади на місцях доводиться маневрувати між реальним станом справ у релігійно-церковному житті регіону, фобіями населення, пов'язаними з «віншуванням» нових явищ у релігійному й суспільному житті, та претензіями «традиційних» церков на монополію у релігійно-церковній сфері («духовному житті народу»), а отже, і монопольний доступ до політичного ресурсу. У звітах місцевої влади до центру йдеться про профілактику неіснуючих загроз в релігійно-церковному житті: «Впродовж звітного періоду в регіоні не відмічено тенденції до зростання кількості цих [тобто нових. – *Н.К.*] релігійних спільнот, а також були відсутні доведені факти, котрі засвідчували, що представники наявних новітніх релігійних громад порушують чинне законодавство, негативно впливають на психологічний та моральний стан населення, ведуть деструктивну антигромадську діяльність. Відтак робота з попередження та профілактики можливого негативного впливу релігійної практики окремих новітніх релігій продовжується» [8, с. 11].

Ідеться, очевидно, не стільки про загрози з боку новітніх релігійних організацій та рухів, скільки про виклики, які вони становлять 1) традиціоналістським дихотомічним настановам громадської думки «свій – чужий», 2) «традиційним» церквам (чи то «національним», як позиціонують себе УГКЦ та УПЦ–КП, чи то «історичній» УПЦ), які не мають досвіду перебування у ситуації змагальності з «альтернативними універсумами» «іншого», а також 3) стереотипам етнополітичного та державно-церковного менеджменту управлінських структур, яким би мінімальним цей менеджмент на сьогодні не був.

Навряд чи буде помилкою припустити, що Донбаський регіон являє собою певний полігон, де стихійно (без усвідомлюваної, цілеспрямованої та послідовної політики з боку держави) опрацьовуються моделі взаємодії та співіснування відмінних світоглядних, духовних і культурних цінностей на релігійному ґрунті, іде конкурентна боротьба ідентичностей за вплив на особу на рівні духовних цінностей, тобто основному рівні формування і закорінення ідентифікаційних маркерів. Потенційна етнополітична конфліктогенність виникнення, становлення та функціонування нових «альтернативних універсумів» на релігійному ґрунті може бути мінімізована шляхом проведення політики держави в галузі етнічних відносин та релігійно-церковного життя через формування спільних громадянських ідентифікаційних маркерів на позаетнічній та позарелігійній інклюзивній основі з локалізацією етнічності та релігійності у приватній сфері.

1. Актуальні питання соціально значущої діяльності релігійних організацій в Україні. Збірник наукових і богословських праць /За ред. В. Бондаренка, А. Колодного, М. Новиченка. – К.: [б. вид-ва], 2004.

2. Белікова Н.Ю. Неорелігійні рухи та течії в Донецькій області (90-ті рр. ХХ ст.) //Нові сторінки історії Донбасу /Гол. ред. З.Г. Лихолобова. – Донецьк, 1999. – Кн. 7. – С. 123–135.

3. Головаха Е., Панина Н. Национальная толерантность и идентичность в Украине //Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации / Под ред. Л. Дробижевой, Е. Головахи. – Институт социологии НАН Украины, Институт социологии Российской Академии наук, 2007.

4. Деффенбау Д. Соціально значуща діяльність американських місіонерів в Україні / Актуальні питання соціально значущої діяльності церков і релігійних організацій в Україні... – С. 79–81.

5. Інформаційний звіт про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації, державно-церковних відносин у Донецькій області за 2012 рік Відділу у справах релігій Управління у справах національностей і релігій Головного управління взаємодії з громадськістю та у справах національностей і релігій Донецької облдержадміністрації [Архів автора].

6. Інформаційний звіт про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації, державно-церковних відносин у Донецькій області за 2011 рік Відділу у справах релігій Головного управління взаємодії з громадськістю та у справах національностей і релігій Донецької облдержадміністрації [Архів автора].

7. Інформаційний звіт з питань релігій та державно-конфесійних відносин в Луганській області за 2012 рік Відділу у справах національностей і релігій Луганської облдержадміністрації [Архів автора].

8. Інформаційний звіт з питань релігій та державно-конфесійних відносин в Луганській області за 2011 рік Відділу у справах національностей і релігій Луганської облдержадміністрації [Архів автора].

9. Исламская идентичность в Украине /А.В. Богомолов, С.И. Данилов, И.Н. Семиволос и др. – Изд. 2-е, доп. – К.: ИД Стилос, 2006.

10. Католицький вісник (двотижневик римо-католицьких парафій України). – 2011. – № 13 (3 липня).

11. Козловський І.А. Національна ідея та проблема релігійної духовності (на прикладі діяльності громад Церкви Христової в Україні «Благовіст») //Актуальні питання соціально значущої діяльності церков і релігійних організацій в Україні... С. 74–79.

12. Козловський І.А. Своєрідність розвитку ісламського фактора в умовах Донецького регіону //Религиозная палитра Донецкой области: Справочник религиозных организаций /Под ред. А.И. Шевченко, И.А. Козловского. – Донецк: Наука і освіта, 2008. – С. 168–170.

13. Костенко Г.В., начальник Управління у справах релігій Донецької облдержадміністрації. Религиозная карта области // Режим доступу: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/2/speeches/kost.html.

14. Кочан Н.І. Етнополітичні аспекти формування та розвитку ісламу в Донбаському регіоні України. – Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2012. – № 5. – С. 319–338.

15. Митрофанов А. Протестантизм //50 религиозных идей, которые никогда не понравятся Богу /Г.Г. Ястребов и др. – М.: Эксмо, 2009. – С. 266–347.

16. Назаркіна О.І. Статути релігійних організацій як джерело до вивчення протестантських конфесій Донеччини 90-х років ХХ століття // Нові сторінки історії Донбасу /Гол. ред. З.Г. Лихолобова. – Донецьк: ДонНУ, 2002. – Кн. 9. – С. 144–154.

17. Нова Зоря (орган Івано-Франківської єпархії УГКЦ).

18. Паламарчук С. УГКЦ у місті Донецьку. – Слово. – 2005. – № 4 (25).

19. Петров О. Сучасний стан і розвиток християнських релігійних течій на Донеччині. – Схід (Донецьк). – 2010. – № 7. – С. 111–115.

20. Релігійна панорама. – 2003. – № 4.
21. Сириченко Ю.В. Сучасний євангельсько–баптистських рух на Донеччині //Религиозная палитра Донецкой области: справочник религиозных организаций /Под ред. А.И. Шевченко. И.А. Козловского. – Донецк: Наука і освіта, 2008. – С. 66–68.
22. Статистичні дані Відділу у справах релігій Головного управління взаємодії з громадськістю та у справах національностей і релігій Донецької облдержадміністрації станом на 04.05.2012 р. // Режим доступу: <http://donoda.gov.ua/main/ua/publication/print/6705.htm>.
23. Форостюк О. Луганщина релігійна. – Релігійна панорама. – 2010. – № 11. – С. 52–86
24. Християнські церкви і релігійні організації в Україні. Довідник. Державний комітет України у справах релігій. – К.: VIP, 2001.
25. Церковна православна газета (орган Української православної церкви). – 2011. – № 7.
26. Шайхатдінов А. Реалізація мовних прав у діяльності національно–культурних товариств Донецької області (кінець 1980–х – 2000–ті рр.). – Схід (Донецьк). – 2009. – № 5. – С. 85–88.
27. Юмукян В. Религия как консолидирующий фактор в жизни армянской диаспоры //Межэтнические культурные связи в Донбассе: история, этнография, культура. – Донецк, 2000. – С. 235– 239.
28. Yakubovych Mykhaylo. Islam and Muslims in Contemporary Ukraine: Common Backgrounds, Different Images. – Religion, State & Society. – 2010. – № 38:3. – P. 291–304.
29. Режим доступу: <http://religions.unian.net/ukr/detail/6164>.
30. Режим доступу: <http://rkc.kh.ua/>.
31. Режим доступу: <http://ugcc.dn.ua/>.
32. Матеріали до засідання круглого столу «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин». – К.: УЦЕПД ім. О. Разумкова, грудень, 2003.